

**МЕТОДИКА ЗА ИКОНОМГЕОГРАФСКО ИЗСЛЕДВАНЕ
НА АГРАРНО-ПРОМИШЛЕН КОМПЛЕКС**

Здравко Демерджиев

Икономгеографското изследване на обективно съществуващата териториална диференциация на селското стопанство има за основна задача изграждането на икономически обоснована териториална организация на селското стопанство, чрез която максимално да се използват местните природни и социално-икономически условия и ресурси.

Тези изследвания имат за отправен пункт икономгеографския анализ на стопанската дейност на отделното селскостопанско предприятие. В АПК като основна структурна единица на селското стопанство у нас трите елемента на производствения процес: предметите на труда, средствата на труда и живият труд представляват диалектично и организационно единство, което осигурява завършен възпроизводствен процес. АПК са с права на стопанска организация и притежават необходимата юридическа и икономическа самостоятелност.

В съответствие с изискванията на новия икономически механизъм АПК е институцията, която отговаря за развитието на обществено, помощното и личното стопанство, вкл. решаването на изключително важните социални задачи: за самозадоволяването на населението от селищните системи с плодове, зеленчуци, месо, мляко и риба и съвместно с местните съвети да провеждат политика на създаване на еднакви условия за живот, единно обслужване и равномерно повишаване на жизненото равнище в населените места на селищната система, вкл. тези в землищните граници на АПК.

Икономгеографският анализ на стопанската и социалната дейност на АПК представлява научен подход, при който чрез използването на система от показатели, критерии се съпоставят местните условия и ресурси, с които разполага АПК, с резултатите от неговата дейност. Това позволява да се оцени производствената му специализация и да се посочат пътища за нейното коригиране или задълбочаване.

Териториална класификация на АПК според тяхното географско положение и структура на произведената стокова продукция е и метод, който създава възможност селскостопанското райониране да се изгради на типологична основа.

В условията на аграрно-промишлената интеграция агрогеографското направление в социално-икономическата география изследва закономерностите на развитието и функционирането на териториалните аграрно-промишлени системи и съчетания по производството и преработката на селскостопанските продукти, схващани като структурни елементи (аграрно-промишлени звена) на ТПК на икономическия район.

Икономгеографското изследване на АПК би могло да се извърши по следния план: цел и задачи на изследването; икономгеографска оценка на: географското положение, природните условия и ресурси, производствените ресурси — трудови ресурси, поземлен фонд и основни производствени фондове; икономгеографски анализ-оценки на производствената и социалната дейност; изводи и препоръки.

В увода се изяснява целта на изследването, задачите, които се поставят за разрешаване, и използваните методи. Посочват се основните източници на информация и се обосновава системата от показатели критерии, които се прилагат за характеризиране на стопанската и социалната дейност на проучвания АПК.

Икономгеографската оценка на географското положение има за изходна позиция стопанската дейност, която развива АПК в рамките на неговите землищни граници. Физико-географското положение се оценява с оглед неговото влияние върху релефа, почвите, климата, водите и естествената растителност на землището, организацията на земеползването и съществуващата таксономия на физико-географското и ландшафтното райониране на страната. Голямо е и значението на физикогеографското положение за териториалната организация на производството вътре в самия АПК.

Икономгеографското положение се оценява с оглед как транспортно-географското положение, близостта на жп гари, пристанища, шосейни възли, жп линии и пътища влияе върху производствената специализация на АПК. Оценяват се конфигурацията, видът и състоянието на транспортната мрежа, която е развита в АПК. Оценява се влиянието на близостта или наличието на промишлени предприятия и особено на тези за преработка на селскостопански суровини, заводи за селскостопански машини, за изкуствени торове, препарати за растителна защита, силози, ремонтни бази, хладилници, зърноплощадки и др.

Самостоятелна оценка се извършва на влиянието на големи градове, курортни центрове, балнеосанаториуми, летовища — почивни станции, пионерски лагери от окръжен и национален мащаб, строителни обекти от национален мащаб, опитни земеделски станции, селскостопански техникуми и други учебни заведения, подготвящи кадри за селското стопанство. Освен това се оценява и производствената специализация на съседните аграрно-промишлени комплекси, за да се установят какви възможности съществуват за из-

граждане на съвместни обекти, обмяна на опит, на сортове растения и породи добитък.

Оценката на географското положение създава възможност да се прецени обективността на съществуващото или не съвпадане на землищните граници на АПК с тези на селищната система (общината). Препоръките са напълно в компетентността на икономгеографа и целят усъвършенстване на териториалната организация на производството и неговото управление. Идеалният случай е, когато тези граници са научно обосновани и съвпадат, но като се имат предвид технико-икономическите, социалните и др. особености на селското стопанство, изградената върху основата на инженерни проекти бригадна организация на труда (1984—3560 бригади в селското стопанство у нас и 318 АПК), нелеките задачи, които се поставят пред АПК за създаване на еднакви условия за живот и равномерно повишаване на жизненото равнище в селата, икономгеографът е задължен критично да оцени тези граници.

Икономгеографската оценка на местните природни условия и ресурси е друг основен момент на икономгеографския анализ на АПК. Селското стопанство е биологизиран стопански отрасъл — поради това нормалното протичане на възпроизводствения процес изисква отчитане на природните условия и ресурсите от биологически характер, с които изследваният АПК разполага.

Релефът се оценява от гледна точка на организацията на територията в АПК, което е във връзка с неговото управление. Оценява се неговото влияние върху размера и териториалното разположение на поземления фонд и възможностите на механизацията за развитието на ерозията, изкуственото напояване, вътрешностопанския транспорт. Оценява се влиянието на неговите форми и елементи, климатообразуващата му роля и т. н.

Почвите се оценяват чрез обективните им свойства, вид, цвят, механичен състав на А хоризонт, за трайните насаждения В хоризонт, мощност на хумусния хоризонт, дълбочина, текстурен коефициент, хумусно съдържание на почвата и нивото на подпочвените води.

Агроклиматичните условия се оценяват чрез показателите: температурна сума през вегетационния период, годишна сума на температурите над 5 и 15 градуса, средни дати на трайно задържане на температурата над 5, 10 и 15 градуса, максимална и минимална температура на въздуха, средни дати за първата и последната слана и последователния брой дни, освободени от слана; средни дати и крайни дати на последния пролетен и първия есенен мраз и средна продължителност на свободния от мраз период в дни. Тези показатели, взети от агроклиматичните справочници и атласи, се съпоставят с екологичните изисквания на отглежданите основни култури в растениевъдството, зеленчукопроизводството, лозарството и овощарство-

то. Топлинните условия се оценяват и с оглед обезпечават ли термична база за отглеждане на предкултури и втори култури.

Водите като условие и ресурс се оценяват с оглед количеството вода, с която може да разполага АПК. Оценката се извършва чрез характеристика на основните водоизточници: атмосферните валежи, водите от реките, подпочвените води и водите от изкуствените водоеми. Оценява се месечната, сезонната и годишната сума на валежите, които падат в землището на изследвания АПК. Съставя се бюджет на валежите през вегетационния период (за основните култури, застъпени в АПК), в който месеците се разчленяват на функционални групи. Оценката на водните ресурси трябва да изхожда от водния дефицит на района и икономическата ефективност от поливането, която се измерва, като се съпоставят средните добиви от растенията, които се поливат с тези от неполивните култури.

Естествената растителност, мери, ливади, пасища, гори, се оценява чрез показателите размер и продуктивност. Оценката трябва да се обвързва с географското положение (примерно на пасището), броя и структурата на отглежданите животни. Под продуктивност се разбира количеството фураж, което се използва от животното от единица площ през целия пасищен период, който е различен за отделните райони на страната. Обективни показатели за оценка на продуктивността са количеството на получаваната зелена маса, кръмни единици и белтъчини от единица площ. С оглед количеството на пасищната храна продуктивността се оценява като нормална, фактическа и обща. Различията в оценките се състоят в това вземат ли се предвид отрицателното влияние на пасенето върху по-нататъшното състояние на пасището и отделянето на всички тревя, за които предварително се знае, че не се приемат от животните. Друг показател, който се използва за оценка на пасището, е, като се съпоставят фактическата и общата продуктивност, умножено по сто, отразява коефициента на използването на пасището ($K = \frac{F}{O} \cdot 100$). В литературата съществуват и други методи за оценка на пасището. По-важни от тях са зоотехническият метод и еднократното окосване.

Горската растителност, в която преобладава летният дъб, създава много добри условия за получаване на листников фураж. Оценката на този ресурс е в зависимост от площите и териториалното разположение на горите, тяхната възраст и облистеност и на първо място химическия състав на дъбовата шума, която по съдържание на белтъчини надминава почти всички житни тревя, а по съдържание на безазотни екстрактни вещества превъзхожда както житните, така и бобовите фуражни растения. Хранителните качества на шумата зависят от времето на сечене и начина на сушене, тя е отличен фураж през зимата за овцете и козите. Самостоятелна оценка се извършва и на дъбовия жълд.

Трудовите ресурси се оценяват с количествени и качествени показатели — брой, възрастов и полов състав, квалификация, като целта е да се установят състоянието и тенденциите на развитие. Взема се 3—5-годишен период. Оценката взема предвид съществуващите и перспективните технологии, постоянно заетите и временно заетите. За да се установи осигуреността на АПК с работна сила, се изработва баланс, чрез който се съпоставят отглежданите култури и животни и необходимият брой човекодни по месеци и общо за годината. Използуването на трудовите ресурси се оценява чрез показателите: използване на годишния фонд работно време, при който се съпоставят изработените спрямо възможните за изработване през годината човекодни; използване на дневното работно време, като тук се съпоставят използваните часове за работа и общата продължителност на работния ден; сезонността се измерва чрез индекси на заетост при база средномесечна заетост в човекодни за 3—5-годишен период, която се взема за 100%, и броят на изработените човекодни по отделните месеци се отнася към нея и в проценти могат да се установят месечните колебания; при база месец юли изработените човекодни през останалите месеци се отнасят към тези от юли; структура на изразходвания труд по месеци, които се отнасят към общия размер на влагания труд за годината. Друг показател е броят на постоянно заетите кооператори на 1000 дка обработваема земя, който може да се използва, като се сравняват АПК с еднаква производствена структура. Осигуреността на кооператорите със земя е друг показател, който се обвързва със степента на тяхната заетост. Синтетични показатели са и произведена обща и чиста продукция на 1 човекоден в лева и на 1 постоянно зает кооператор по отрасли и средно за годината. Производителността на труда се измерва, като се съпоставя количеството на произведената продукция (в натура и стойност) с броя на вложените човекодни.

Икономгеографската оценка на поземления фонд като основен производствен ресурс в АПК изисква анализ на неговия размер и структура (за три-петгодишен период). Размерът има най-голямо значение особено на обработваемата земя, но основен показател за оценка на земята е структурата на нейното използване. Структурата на стопанисваната земя се определя от съотношението на обработваемите и необработваемите площи, на обработваемата земя от съотношението на нивите, трайните насаждения, естествените ливади и изкуствените пасища, а на необработваемата земя от това на мерите и пасищата, горите, пустеещите земи, полезащитните пояси, които не се обработват, и земите, заети от пътища, канали, микроязовири, стопански дворове и др. Самостоятелно трябва да се оцени размерът и структурата на поливните площи по култури. Оценката на земята се извършва общо и по културни видове, като се използват следните показатели: обща, чиста продукция и чист доход от единица площ, динамика на средните добиви и коефициент на из-

ползуване на земята. Тези показатели се обвързват със съществуващата интензификация на производството в АПК и нейната икономическа ефективност. Сравнителна икономическа оценка на земята по АПК на ниво окръг или район може да се извърши чрез оценителни балове, като оценителният бал отразява съотношението между най-високите показатели, получени от даден АПК в района (окръга), приети за база спрямо тези получени в останалите АПК, подлежащи на оценка. Икономикогеографската оценка на земята включва посочването на източниците за увеличаването на поземления фонд в изследвания АПК — горски фонд, пустеещи земи, прекомерно големи стопански дворове, земи, които биха могли да се мелиорират, и др. Оценката на земята се извършва и по социални категории — АПК, лично и помощно стопанство, тъй като АПК отговаря за развитието на личното и помощното селско стопанство.

Основните производствени фондове се оценяват чрез показателите размер, структура и степен на използване. Размерът се изчислява върху единица площ и 1 постоянно зает в лева, като с последния показател се характеризира фондовъоръжеността на труда. Структурата образува съотношението между стойността на сградите и съоръженията, машините и инвентара, добитъка (основните стада) и трайните насаждения. Оценката на структурата се извършва съобразно структурата на производството в АПК, като се посочва степента на нейната рационалност и целесъобразността от използването на някои нейни елементи в перспектива.

Оценката на степента на използване на ОПФ се извършва чрез следните показатели: обща продукция на 100 лв. ОПФ, чиста продукция и чист доход на 100 лв. ОПФ или пък стойността на ОПФ се разделя на 100 лв. обща продукция. Тези показатели образуват фондоотдаването и фондоемността на общата продукция и чистата продукция и ефективността на основните фондове.

Производствената дейност на АПК се характеризира, като се използват натурални и стойностни показатели. Започва се с растениевъдните отрасли, след което се изследват животновъдството, страничната дейност, личното и помощното стопанство. Накрая се характеризира и социалната дейност на АПК. Основни показатели за характеризиране на специализацията са структурата на стоковата и общата продукция, произведени в АПК за 3—5-годишен период. Степента на специализацията се измерва с коефициента на стокост, който отразява (в процент) относителния дял на произведената стокова продукция спрямо общата продукция и количеството произведена продукция от 1 декар или 1 животно. Ефективността от специализацията се оценява чрез показателите: норма на рентабилност, себестойност на продукцията, производителност на труда, обща продукция, общ доход и чист доход на единица обработваема земя, в животновъдството на едно животно.

Други показатели, които се използват за характеризиране на специализацията, са: структура на производствените разходи, на посевните площи, основните средства, материалните разходи, на изразходвания жив труд и паричните доходи.

В растениевъдството характеристиката обхваща отделните групи култури (зърнени, технически, зеленчукопроизводство, овощарство, лозарство и фуражни култури), като основни показатели са площите, средните добиви и производството за 3—5-годишен период. Анализира се общата и стоковата продукция, мястото им в посевните площи и паричните доходи на кооператорите. Анализът обхваща и отделните производствени направления и съществуващи технологии, както и посочените по-горе синтетични резултативни показатели. Характеристиката се извършва и по социални структури — в АПК и в личните стопанства.

В животновъдството характеристиката обхваща броя и вида на отглежданите животни, технологиите на отглеждането им и получените производствени резултати — среден млеконадой от крава и овца, вълнодайност, производство на месо и яйца за 3—5-годишен период за АПК и личните стопанства. Оценяват се съществуващите производствени направления.

Страничната дейност в АПК — промишленост, строителство, услуги, се характеризира с величината на произведената обща и стокова продукция и брой на заетите. Посочват се какви възможности съществуват за нейното развитие с оглед увеличаване на заетостта на кооператорите през периода октомври — март.

Самостоятелно се характеризира дейността на личното стопанство — по отрасли и производства. Посочват се мероприятия за неговото по-успешно развитие.

Социалната дейност на АПК се характеризира във връзка с изпълнението на задачите по самозадоволяването, създаването на еднакви условия за живот в селищата, влизаци в землището на АПК или селищната система, и социално-битовите и културните мероприятия, имащи за цел подобряването на условията за труд и почивка на постоянно заетите и временно заетите в стопанството. Синтетични показатели за характеризиране на тази дейност са величината на сумите, отпуснати по специалния фонд „Социално-битови и културни мероприятия“ (СБКМ) в лева на 1 постоянно зает, броят и местата в столовете, детските градини, издържани от АПК, брой на раздадените карти за почивка, стойност на построените спортни обекти, брой на екскурзиите в страната и чужбина, ведомствени медицински прегледи, стойността на закупеното работно облекло, брой на закупените радиоапарати и телевизори, сумата за абонамент за вестници и списания и др.

В заключението се обобщават получените резултати от изследването и се посочват мероприятията относно решаването на редица проблеми, произтичащи от компетентността на съвременната иконо-

мическа и социална география на селското стопанство: проблема за границите на АПК и тези на селищната система, проблема за използването на местните природни условия, природни и производствени ресурси и тяхното съчетаване със съществуващата производствена специализация на АПК, оценка на икономическия профил на АПК и съчетаването на отраслите в него, проблеми по взаимодействието на ръководството на АПК с това на общинските административни и партийни комитети по решаването на социалните проблеми на територията на селищната система и други.

ЛИТЕРАТУРА

- Гатев, К. Обща теория на статистиката. Наука и изкуство, София, 1983.
- Георгиев, Тр., Николов, Н. Оптимизиране структурата и териториалното разположение на производството в НАПК. София, Земиздат, 1978.
- Георгиев, Тр., Николов, Н. Икономико-математическо моделиране на аграрно-промишленото производство. София, Земиздат, 1978.
- Гергов, Г. Териториална структура на селското стопанство в България. София, Наука и изкуство, 1984.
- Деведжиев, М. Териториално използване на земята в НР България. С., Земиздат, 1981.
- Димитров, Д. Климатичните ресурси на България. Наука и изкуство, София, 1974.
- Живков, Т. Проблеми и подходи на изграждането на зрелия социализъм в НР България. София, Партиздат, 1984.
- Йорданов, Т. За същността на географските понятия, природни условия и природни ресурси; Проблеми на географията. Кн. 1. София, БАН, 1982.
- Йорданов, Т. За зоналността в географското разпространение на селското стопанство в Пазарджишко-Пловдивското поле и оградните му земи; Изв. на Геогр. и-т при БАН, т. 9, 1965.
- Йорданов, Т. Влияние на валежите през вегетационния период върху средните добиви на някои земеделски култури в Източния, Горнотракийски подрайон; Проблеми на географията, кн. 2, 1975.
- Костадинов, Г., Трендафилов, Г. Икономически справочник на ръководителя на бригадата в селското стопанство. София, Земиздат, 1983.
- Лиджи, М., Атич, Сл., Брусарски, Кр. и др. Микрорайони на селскостопанското производство в България. С., БАН, 1971.
- Лиджи, М., Атич, Сл., Брусарски, Кр. и др. Териториално разпределение на селскостопанското производство в НРБ, София, Земиздат, 1978.
- Лиджи, М., Сл. Атич, Кр. Брусарски и др. Усъвършенстване на териториалното разпределение и концентрация на селскостопанското производство. София, Земиздат, 1974.
- Луцов, И., Мاستиков, П. и др. Планиране на селскостопанското производство, София, Земиздат, 1983.
- Петров, И., Кабакчиев, И., Цветков, Ц. Ефективно използване на земята. София, Земиздат, 1982.
- Петров, Е., Страшилов, Ж., Трашлиев, Хр. и др. Икономическа оценка на земята в България. С., БАН, 1971.
- Танов, Ат., Пандов, Т. и др. Факторен анализ на икономическата ефективност в селското стопанство. Земиздат, София, 1977.
- Танов, Ат., Мишев, В., Андреев, Н., Маринов, П. Икономика на социалистическото селско стопанство. С., ВИИ „К. Маркс“, 1978.
- Хершкович, Е. Агроклиматични ресурси на България. София, БАН, 1984.

- *** Примерен устав на аграрно-промишления комплекс, НАПС.
- *** Примерен устав на окръжен аграрно-промишлен съюз, С., Земиздат, 1979.
- *** Устав на Националния аграрно-промишлен съюз. С., Земиздат, 1979.
- *** Почвено-климатично райониране на главните полски култури. С., БАН, 1969.
- *** Агроклиматичен атлас на България. КИППК. С., 1982.
- *** Климатичен справочник на НР България. Т. 1—4. С., Наука и изкуство, 1979—1983.
- *** Икономически механизъм. Нормативни актове. С., Наука и изкуство, 1982.
- *** География на България. Физическа география. Природни условия и ресурси. Под ред. на чл.-кор. Ж. Гълъбов. София, Изд. БАН, 1982. Икономическа география. Население, селища, стопански отрасли, Под. ред. на проф. Т. Йорданов, София, БАН, 1981.

METHODS FOR ECONOMIC-GEOGRAPHIC RESEARCH
OF THE AGRICULTURAL-INDUSTRIAL COMPLEX

Z. Demerdziev

S u m m a r y

The economic-geographic research of the development and the territorial structure of agriculture in Bulgaria should be based on detailed studies of the economic and social activities of the agricultural-industrial complexes (AIC) — the basic agricultural productive units in Bulgaria.

The article is the first attempt to elaborate methodic instructions on the economic-geographic studies of AIC. There have been made definite recommendations for estimation and analysis of the geographic situation, the local natural and economic resources, the existing productive specialization and the social activity. The economic-geographic study of AIC is a method which gives the possibility to set agricultural regionalization of Bulgaria on a typological basis.